

УДК 373.2

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ПІДХІД У ВИХОВАННІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ: МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

*Л.В. Куземко, викладач
Київського університету імені
Бориса Грінченка*

Стаття присвячена проблемі реалізації педагогами індивідуального підходу до дітей в освітній роботі, створення найсприятливіших умов для розвитку кожної дитини як своєї, неповторної, унікальної індивідуальності.

Ключові слова: індивідуальний підхід, неповторна індивідуальність, розвиток особистості.

Стаття посвящена проблеме реализации индивидуального подхода к детям в образовательной работе, создания наиболее эффективных условий для развития каждого ребенка как своеобразной, неповторимой, уникальной индивидуальности.

Ключевые слова: индивидуальный подход, неповторимая индивидуальность, развития личности.

Постановка проблеми. Справа виховання і розвитку дитини належить до найбільш шляхетних, але складних видів людської праці. Адже весь набутий за багато років педагогічної діяльності виховний досвід може виявитись бездіяльним у спілкуванні з конкретною дитиною. Малюки народжуються різними, швидко змінюються, по-різному реагують на впливи зовнішнього світу. Ці відмінності підсилюються з кожним днем життя дітей, перетворюючи малюка в особливу, неповторну індивідуальність. Тому педагогічна наука і дитяча психологія не можуть забезпечити вихователя дошкільного навчального закладу точними «рецептами» відносно методів і прийомів впливу на дитину в конкретних випадках.

Аналізуючи теоретичні і методичні джерела, ми спробували відібрати основні поради щодо реалізації індивідуального підходу в роботі з дітьми дошкільного віку, які можуть стати в нагоді вихователям у професійній діяльності.

Метою даної статті є висвітлення актуальних питань щодо реалізації індивідуального підходу до дітей вихователями дошкільних навчальних закладів.

Діти відрізняються один від одного індивідуальними психічними особливостями: від елементарної чутливості та її порогів до складних психологічних утворень - мотивів, почуттів, властивостей та вищих психічних функцій - пам'яті, мислення, уяви. Звичайне спостереження за поведінкою малюків дає чимало свідчень про відмінності в їх руховій активності, емоційності, міжособистісних стосунках. Індивідуальні характеристики дитини заявляють про себе в будь-який момент педагогічної взаємодії: в іграх, на заняттях, в спілкуванні і в художній і трудовій діяльності. Індивідуальні особливості забарвлюють всі життєві яви дитини, саме вони роблять кожного малюка неповторним і унікальним, сприйнятливим або нечутливим до різних видів соціального досвіду, є причиною успіхів чи невдач у діяльності педагогів.

Сучасний підхід до формування особистості дитини неможливий без врахування складної взаємодії оточуючого середовища та соціальних впливів на дитину і її індивідуальних особливостей. Їхнє врахування означає реалізацію вихователями *індивідуального підходу* – який полягає в урахуванні в освітньому процесі індивідуальних відмінностей кожної дитини, з варіативним використанням змісту, форм і методів роботи, що забезпечує її повноцінний особистісний розвиток.

Такий підхід до особистості дитини має бути провідним у роботі вихователів, на цьому наголошують ряд сучасних науковців (І. Карабаєва, К. Карасьова, О. Кононко, В. Кузьменко, С. Кулачківська, С. Ладивір, Т. Піроженко, Т. Поніманська та ін.).

Значення і місце індивідуального підходу до дітей досліджувалися в дисертаційній роботі Я. Ковальчук. Автор підкреслює, що індивідуальний підхід до

дітей дошкільного віку має позитивний вплив на формування особистості кожної дитини за умови, якщо він здійснюється у визначеній системі. Ця система передбачає вивчення дітей та індивідуальний підхід до них у суворій послідовності в різноманітних видах діяльності, як організований безупинний процес, що має загальну мету, відповідний зміст, продумані методи й чіткі організаційні форми [3]. Я. Ковальчук вказує на деякі основні моменти при реалізації диференційованого та індивідуального підходів до дітей: знання і розуміння дітей, любов до них, глибокі теоретичні знання дошкільної педагогіки вихователями та вміння аналізувати і творчо мислити.

Велику увагу індивідуальному підходу та індивідуалізації освітнього процесу у сучасних дошкільних навчальних закладах приділено психологом В. Кузьменко. У своїх працях вона акцентує увагу педагогів на проблему індивідуалізації роботи з дітьми дошкільного віку, дає практичні поради щодо сутності індивідуалізації [5].

Авторський аналіз наукових розробок, присвячених проблемі реалізації індивідуального підходу в роботі з дітьми, дозволив дійти висновків, що індивідуальний підхід має позитивний вплив на формування особистості за умови здійснення його в певній послідовності і системі, як неперервний, чітко організований процес і визначити наступне твердження - *реалізовувати індивідуальний підхід* означає гнучке використання педагогом інтегрованої системи освітньої роботи задля забезпечення оптимальних умов для розвитку і реалізації індивідуальних потенцій кожної особистості. Кожен компонент даної системи взаємопов'язаний з іншими, є гнучким і застосовується в певній послідовності:

1) *Знання вікових можливостей дитини.* Вік є категорією, якою позначають часові характеристики індивідуального розвитку людини. Він характеризує: тривалість життя людини; стадії її життя. Вік – зона сходження різних віків, а саме: паспортного (хронологічного, календарного) – кількість років, що минули з моменту народження конкретної дитини; біологічного (фізичного), що вказує на ступінь розвиненості організму дитини (гармонійність

тілобудови, рухової активності, стану здоров'я, витривалості організму, роботи внутрішніх органів, судинної системи, органів кровообігу і травлення, статевих органів тощо, відповідності середньостатистичним показникам паспортного віку); психічного, що фіксує розвиток психічних процесів (сприймання, уваги, пам'яті, уяви, мислення, мовлення, почуттів, волі); соціального, що визначається основними соціальними характеристиками розвитку дошкільника, такими, як зрілість виконуваних ним соціальних ролей, відповідальність як базова якість особистості, вміння спілкуватися з різними людьми [4, 18].

Процеси фізичного, психічного і соціального розвитку пов'язані між собою, проте можуть не збігатися. Характеризуючи вік конкретного дошкільника, слід співвідносити генетично задане, соціально набуте та самостійно досягнуте ним. Їх поєднання не однакове в різних дітей одного віку і це слід пам'ятати вихователям, реалізуючи завдання програми розвитку.

2) Вивчення і аналіз індивідуальних відмінностей дитини та особливостей розвитку. Реалізація індивідуального підходу передбачає побудову освітньої системи з урахуванням фізичних і духовних своєрідностей кожної дитини, що зумовлюється деякими природженими відмінностями (стать, тип вищої нервової діяльності, особливості фізичного розвитку тощо), або тими, що виникають внаслідок специфічних умов життя.

За визначенням С. Тищенко: «індивідуальні відмінності – поняття для визначення неповторності властивостей індивіда, що породжуються складною взаємодією між спадковими задатками індивіда та його середовищем». Також автором зазначено, що «орієнтація педагога на неповторний і своєрідний внутрішній світ кожної дитини є запорукою успіху в навчально-виховній роботі, передумовою забезпечення гуманістичної спрямованості педагогічних впливів та ефективності реалізації особистісного підходу до вихованців» [1, 332].

Отже, розвиток індивідуальних відмінностей - це складна система взаємозалежностей компонентів природного розвитку, соціальної ситуації розвитку, участі дитини в різних видах діяльності, внутрішня позиція особистості, своєрідність індивідуальної життєвої біографії. Лише глибоке вивчення і знання індивідуальних відмінностей кожної дитини створює умови для успішного врахування їх у процесі виховання та навчання.

Індивідуальний підхід до дітей вимагає від вихователів вміння розібратися в складних проявах дитини. У всіх випадках слід знайти причину формування тих чи інших індивідуальних особливостей дитини. Це може бути стан здоров'я, особливості вищої нервової діяльності, умови оточуючого середовища та виховання. У практиці роботи дошкільних навчальних закладів слід враховувати як фізичний стан дитини, так і індивідуально-психологічні відмінності: тип нервової системи, особливості пізнавального ставлення до оточуючого, до себе тощо. Вони виявляються у поведінці і діяльності дитини, а саме: як вона приймає та виконує доручення; відгукується на прохання однолітків, рідних, незнайомих; як поводить у спільній діяльності з дорослими, з іншими дітьми; як реагує на труднощі і як долає їх; як переживає невдачі, успіхи тощо.

До природних індивідуальних особливостей належить тип нервової системи, темперамент. У сучасній психології користуються гіппократовою класифікацією типів темпераментів: сангвінік, флегматик, холерик, меланхолік. Кожному з цих типів властиві своєрідні психологічні особливості. Педагогу необхідно вміти визначати тип нервової системи дитини, щоб правильно спрямувати розвиток дитячої особистості, зрозуміти і пояснити ті чи інші нюанси дитячої поведінки, швидко прийти на допомогу, коли треба, запобігти небажаним реакціям, тощо.

Психологами розроблено ряд рекомендацій щодо виховання дітей дошкільного віку із врахуванням їх типу темпераменту [4; 5]. У відношенні дітей-сангвініків важливо завжди проявляти вимогливість, контролювати їх вчинки і дії. Сангвінік швидко стомлюється від одноманітності. Як тільки діяльність втрачає

свою привабливість, дитина намагається її припинити, перемикається на іншу. Щоб діти не припиняли діяльність, не відволікалися, варто застосовувати схвалення. Неакуратно виконану роботу корисно запропонувати виконати заново.

Основною помилкою дорослих при вихованні дошкільника з флегматичним типом темпераменту є намагання відсторонити дитину від всього, що потребує зусиль, негайно приходити їй на допомогу. У такому випадку дитина ніколи не стане рухливою, у неї може розвиватися невпевненість у власних силах, намагання уникати всього, що пов'язане зі словом «швидко».

У вихованні дитини-меланхоліка важливо дотримуватися принципу поступовості. Перш за все, варто обмежити кількість іграшок, нові знайомства, адже дошкільник не може терпіти вплив сильних подразників. В той же час потрібно привчати дитину не боятися шуму, спокійно, без тривоги відноситися до нової людини, вміти активно діяти з новою іграшкою.

Особливості виховання збудливої дитини (дошкільника із холеричним темпераментом) ускладнюються через неправильне ставлення до них дорослих, які будь-якою ціною намагаються перешкоджати активності дитини, стримати її рухливість (наприклад, «Не бігай!», «Не галасуй!»). Не варто забороняти бути дитині активною, водити її за руку, читати нотації. Доцільніше підтримати її корисне захоплення, намагатися так організувати її життя, щоб активність знаходила корисне застосування. Збудливим (гіперактивним) дітям корисні всі види занять, які сприяють розвитку здібності, сконцентрованості: настільні ігри, конструювання, малювання – все, що вимагає посидючості.

Не менш важливого значення надається й емоційно-чуттєвій сфері дітей, своєчасній реакції на їхню поведінку: підвищену дратівливість, сором'язливість, невміння спілкуватися з однолітками.

Для успішного розвитку дітей в освітньому процесі ДНЗ неабияке значення мають і такі поняття, як біологічна стать (природні відмінності), психологічна стать (ставлення дитини до себе, усвідомлення своїх психологічних відмінностей,

прийняття своєї статевої належності), соціальна стать (визначається культурою, ментальністю, традиціями і відображається у соціальних вимогах до жіночності та мускулинності) [4, 82-84].

Дівчинка і хлопчик – різні за своєю природою істоти. Тому виховання і навчання має бути індивідуалізованим, враховувати фізичні, психологічні і соціальні особливості хлопчиків і дівчаток. Для цього педагогам слід знати психологічні особливості дітей різної статі і глибоко усвідомлювати важливість їх врахування в освітньому процесі.

Вивчення індивідуальних особливостей дитини неможливе без врахування в педагогічному процесі індивідуальної історії життя кожної окремої дитини (біографію, умов життя родини, кількість в ній дітей, освітнього рівня батьків, їхньої етнічної належності, віросповідання тощо) та індивідуальних особливостей зростаючої особистості (ліво (право) півкульних малюків, одно(дво)яйцевих близнюків тощо). Проблема ліворуких дітей в дошкільних навчальних закладах, поки що майже не вирішується. Вихователі дошкільних закладів не завжди враховують особливості таких дітей в освітньому процесі, застосовуючи до них ті ж методи і прийоми роботи як і до «праворуких» дітей, не зважають на те, що у «ліворуких» малюків мислення, психіка дещо інакші. Як правило, ліворукі діти вразливіші, емоційніші, запальніші, гірше звикають до нових умов життя. В ході навчання ліворукі діти більше орієнтуються на відчуття (зорові, тактильні), ніж на мовлення; їм важко працювати у великих групах та жорстко регламентованих умовах [4].

3)Визначення цілей, завдань, планування роботи. Реалізація мети і завдань дошкільної освіти має віддзеркалюватись у довго- і короткотерміновому плануванні роботи з дітьми, де будуть враховуватись індивідуальні відмінності та особливості розвитку кожної дитини. При довготерміновому плануванні педагоги мають орієнтуватися на загальну мету освіти, визначати віхи розвитку дитини. Ряд науковців (Я. Ковальчук, В. Кузьменко)

пропонують складати індивідуальні програми розвитку дитини, в яких зазначати: особливості розвитку; завдання навчання і виховання; зміст навчання і виховання; особливості методики виховання і навчання; умови, що необхідно створити для реалізації програми; очікувані результати [3; 5]. На нашу думку, такі індивідуальні програми розвитку забезпечуватимуть цілісність освітнього процесу. Короткотермінове планування має орієнтувати педагогів на вибір форм і методів роботи з дитиною враховуючи її настрій, інтерес, фізичний та емоційний стан.

Планування є необхідним засобом реалізації індивідуального підходу в роботі з дітьми дошкільного віку, оскільки передбачає цілі, стратегії розвитку і базується на результатах спостережень за дитиною; знаннях індивідуальних відмінностей та особливостей розвитку.

4) Відбір (варіативність) змісту діяльності. Обов'язковий мінімум змісту освітніх програм, обсяг навантаження, вимоги до рівня розвиненості, вихованості та навченості дитини дошкільного віку визначено Базовим компонентом дошкільної освіти в Україні. Але варіативність змісту діяльності, відповідно до індивідуальних можливостей, уподобань, потреб, залежить від вихователів і передбачає можливість його розширення (але не звуження). При реалізації індивідуального підходу слід враховувати активність дітей, цікавість, здібності, ініціативу, рівень розвитку психічних процесів та ін.

Пізнання оточуючого відбувається як в процесі спілкування з близькими, що цілеспрямовано впливають на дитячу поведінку, так і в результаті активної діяльності самих дітей. Індивідуальних підхід до дитини здійснюється через педагогічне керівництво різними видами дитячої діяльності з урахуванням індивідуальних особливостей дітей [3; 5]. В ігровій діяльності дітей педагог має можливість опосередковано впливати на умови, що оточують малюків, надавати їм можливість проявляти власну ініціативу, самостійність, розвивати організаторські

навички, намагання досягти мети. Реалізуючи індивідуальний підхід до дітей в грі, вихователь має враховувати особливості сприймання, рухової активності, ступінь витримки, уміння керуватися певними нормами поведінки. Педагог повинен так організувати гру, щоб кожна дитина знаходила в ній задоволення.

В ігровій діяльності дітей педагог має можливість опосередковано впливати на умови, що оточують малюків, надавати їм можливість обирати ролі, іграшки, матеріали, самостійно створювати задум гри та будувати сюжет [5, 16]. Слід турбуватися про збагачення знань дітей різноманітними враженнями, які будуть перенесені в гру, надання дітям вільного часу для ігор, поповнення іграшкового запасу розвивальними іграми та підбирати їх з врахуванням інтересів кожної дитини.

Під час ігор вихователь має піклуватися про врахування особливостей сприймання, рухової активності, ступінь витримки, уміння керуватися певними нормами поведінки. В цьому допоможуть навідні питання, поради, що сприятимуть розвитку товариських стосунків, організаторських здібностей, зняття сором'язливості та замкненості та ін.

Вихователю слід привчати дітей до спільних ігор, об'єднувати їх (*напр. Маша варить їсти, Максим будує з кубиків, Сашко грається машинками. Можна запропонувати сюжет спільної гри*); потрібно підтримувати дітей, які вміють організовувати навколо себе гру. Під час розподілу ролей обговорювати колективно хто, яку роль виконуватиме - це сприятиме вихованню поведінки у дітей які не дотримуються норм і правил, бо «слухняні малюки» не хочуть давати головні ролі таким дітям.

Для дітей тихих, спокійних, неактивних слід використовувати заохочення – гарні атрибути, іграшки. В роботі із сором'язливими дітьми стануть у пригоді іграшки-маріонетки, адже діти легше спілкуються з лялькою, уявними друзями ніж із дорослим чи однолітками.

Також вихователям слід пам'ятати, що діти ототожнюють себе з іграшками, тому зберігати ляльки, іграшки тварин потрібно на полицях, диванчиках у ігрових куточках, а не в закритих ящиках і коробках.

Заняття з *образотворчої діяльності* надають великі можливості по реалізації індивідуального підходу. Реальним результатом занять є дитячі роботи, які розкривають індивідуальність дитини. Це проявляється у виборі сюжету, в розкритті творчого задуму, у виборі матеріалів і засобів зображення, у рівні оволодінні технічними прийомами. Малюнки дітей за власним задумом розкривають їх інтереси, схильності, тому слід збагачувати враження дітей.

Радимо вихователям завжди аналізувати малюнки дітей, можна аналізувати їх разом з дітьми колективно, або на одинці. Аналіз малюнків допоможе побачити чужі помилки, уникнути власних. Так, можна показати малюнок машини і запитати у дітей, чи доїде ця машина до гаражу. Діти колективно зможуть визначити, чого не вистачає на даному малюнку і що потрібно домалювати або виправити. Слід також привчати дітей бачити в чужих малюнках, в першу чергу, позитивне, що добре вдалося, на цьому наголошувала Є. Фльоріна [3, 100].

Організовуючи образотворчу діяльність вихованців вихователям слід враховувати і статеvu належність дітей, адже дівчатка завжди малюють предмети і образи оздоблюючи зображення маленькими деталями, а хлопчики – намагаються відтворити, здебільшого, рух, дію. Тому і малюнки у них менш виразні.

Також слід пам'ятати, що темп діяльності у кожної дитини різний. Тому, під час малювання, не слід обмежувати дітей в часі, особливо це стосується під час виконання колективних малюнків.

Для того, щоб *спілкування* дітей було змістовним і цікавим, педагогу слід розвивати мовлення дитини, комунікативні навички, ініціативність та доброзичливість. Плідність індивідуального підходу в розвитку комунікативної активності полягає у педагогічному такті, чуйності й повазі до дітей, умінні правильно обирати методи й форми роботи, визначати ступінь заохочення,

передбачати педагогічний ефект виховних заходів в колективі. Провідними моментами такого підходу є опора на позитивне, хороше в особистості дитини, розвиток її духовних сил і здібностей, надання їй у разі потреби дієвої допомоги [5, 17].

В кожній групі дітей є малоактивні та занадто активні малюки. Активні діти із задоволенням спілкуються із дорослими, з однолітками, вони жваво реагують на запитання, активні на заняттях, їх мовлення добре розвинене. Малоактивні діти, як правило, уникають спілкування з дорослими, пасивні на заняттях, мають збіднене мовлення.

Педагог повинен бути уважним до кожного малюка, враховувати їх особливості: більш активним дітям давати складніші запитання, вимагати глибокої відповіді; малоактивним пропонувати знайомі завдання і запитання.

Від знання індивідуальних особливостей дітей в *трудовій діяльності*, залежить те, кому надавати більше допомоги в самообслуговуванні, а кому слід лише показати, як діяти. Від працездатності та витривалості дитини залежить обсяг трудового доручення та його складність [5, 17].

Під час організації трудової діяльності дітей слід пам'ятати:

- діти люблять ту діяльність, яку вміють виконувати, тому слід розвивати трудові навички малюків;
- діти люблять допомагати один одному, тому можна використовувати допомогу меншим для дітей, які не хочуть самостійно одягатися;
- при виконанні колективних завдань добре формувати постійні підгрупи з головними правилами: перше – всі діють швидко і якісно; друге - якщо товариш не встигає, допоможи йому!;
- іноді краще ставити в пару дітей з однаковим темпом виконання дій, це не буде негативно впливати на повільних, які можуть зневіритися в своїх силах;

- повільних дітей потрібно залучати до роботи у конвеєрі, наприклад, колективне прання одягу для ляльок – хтось подає одяг, інші перуть, інші полощуть і т.д.;
- щоб привчати дітей до акуратності слід ставити поруч шкафчики з акуратними дітьми, можна призначати їх відповідальними за акуратність «контролерами порядку»;
- і головне - пам'ятати, щоб виховати терплячість, треба націлювати малюків на результат; старшим дітям завжди давати диференційовану оцінку.

В навчальній діяльності слід враховувати особливості пам'яті, уваги, мислення, емоційний стан, витривалість, розвиток пізнавальної діяльності, темперамент тощо. Індивідуальні особливості дітей враховуються як при виборі навчальних завдань різного ступеня складності, та і при виборі методів викладу інформації, її обсягу, прийомів активізації уваги, розподілі навчальних тем, що є більш цікавим для тієї чи іншої дитини [5, 18].

Також слід пам'ятати що є діти з вадами слуху, зору, недостатнім розвитком сенсорних відчуттів. Врахування цих особливостей виражається у підборі відповідного демонстраційного матеріалу, регулювання силою голосу та ін.

В навчальній діяльності потрібно пам'ятати наступне:

- є діти які повільно засвоюють матеріал, але їх знання міцніші. З такими дітьми вихователю слід звертатись до власного досвіду малюків, наводити приклади з повсякденного життя;
- «псевдоактивним» дітям, тим, що завжди намагаються дати відповідь навіть не дослухавши запитання до кінця, слід пропонувати повторити запитання, завдання, а не одразу давати відповідь. Такий прийом сприятиме розвитку уважності, посидючості, вдумливості;
- з дітьми несміливими, соромливими слід проводити індивідуальну роботу з новим матеріалом не після заняття, що практикується в ДНЗ, а

до нього - «наперед». Це допоможе малюкам краще орієнтуватися у матеріалі, розуміти завдання і виконувати разом з усіма дітьми на заняттях, що сприятиме розвитку впевненості у власних можливостях. Адже дитина, яка вже відповідала наодинці вихователю на поставлене питання і отримала похвальну оцінку, сміливіше і впевненіше буде триматися під час відповіді на це ж запитання при всіх товаришах на занятті.

Підбір форм, методів, прийомів, засобів. Реалізація індивідуального підходу полягає у виборі таких засобів і форм впливу на дитину, які найбільш відповідають її психологічним особливостям, психічним станам, настроям у даний момент, інтересам і вподобанням, можливостям, завдяки цьому забезпечують оптимальний виховний ефект. Побачити вияв індивідуальних особливостей дитини – це ще не означає зрозуміти їх, розкрити причини, що їх зумовили. Особливості дитини зовні можуть бути однаковими, а історія розвитку – різна. Тому використовувати чи перетворювати ту ж саму рису особистості різних дітей однаковими прийомами не можна.

Прийоми і методи індивідуального підходу не є специфічними, вони загальнопедагогічні. Творче завдання вихователя – відібрати із загального арсеналу засобів ті, які найбільш дієві в конкретній ситуації, відповідають індивідуальним особливостям дитини, що допоможуть зробити освітній процес більш ефективним (інтенсивним, поглибленим, уповільненим тощо).

Висновки. Кожна дитина зростає, формується як особистість у певних, притаманних лише їй умовах, має свою індивідуальну історію розвитку. Чинників, які позначаються на життєвому досвіді малюка, безліч: структура сім'ї, вік батьків, психологічний клімат, рівень культури та освіченість членів родини, пріоритетні цінності, матеріальні статки, здоров'я членів родини і самої дитини тощо. Індивідуальний підхід, як засіб реалізації особистісно зорієнтованої моделі дошкільної освіти, покликаний спрямувати педагогів на діяльність, за якою дитина

не об'єкт виховних впливів, а суб'єкт, партнер взаємодії. Завдання вихователя полягає в тому, щоб побачити, зрозуміти, як діти сприймають знання і їх засвоюють, як вони спілкуються, співпереживають, виявляють емоційну чутливість, поспівчувати їм за потреби, допомогти, підтримати.

У статті зроблена спроба висвітлити основні аспекти індивідуалізованої педагогічної роботи з дітьми та низку методичних порад щодо реалізації індивідуального підходу до дітей дошкільного віку. Сподіваємося, що означені поради стануть орієнтиром в роботі творчих, вдумливих педагогів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук. України; головний ред. В.Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
2. Індивідуалізація виховання в дитячому садку : Методичні рекомендації / [С.Є. Кулачківська, Г.В. Гуменюк, О.О. Вовчик-Блакитна, С.О. Ладивір, І.І. Карабаєва, Т.О. Піроженко, О.В. Писарева, К.В. Карасьова, Л.І. Соловійова] – К. : Міленіум, 2005. – 126 с.
3. Ковальчук Я.И. Индивидуальный подход в воспитании ребенка : Пособие для воспитателей детского сада / Я.И. Ковальчук. – М. : Просвещение, 1981. – 127с.
4. Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні : Нук.-метод. посіб. / Наук. ред. О.Л. Кононко. – К. : Ред.журн. «Дошкільне виховання», 2003. – 243 с.
5. Кузьменко В. Індивідуалізація виховання й навчання в дошкільних закладах [методичні рекомендації для дошкільних працівників] / Віра Кузьменко. – К.: КМІУВ імені Б.Грінченка, 2002. – 44 с.

The article reveals the problem of teachers realization of an individual approach to children in educational work, creation of constructive conditions for development of each child as original, extraordinary and unique individuality.

Педагогічні науки та освіта : збірник наукових праць Запорізького обласного інституту післядипломної освіти. – Випуск X., 2012

Key words: individual approach, extraordinary individuality, development of personality